

POZEMNÍ VOJSKO

Pavel Nývlt

Jak byli vyzbrojeni vojáci bojující v peloponéské válce? Jak probíhala pozemní tažení, od mobilizace přes logistiku, průzkum a plenění až po bitvy a obléhání? Na tyto otázky se pokusíme najít odpověď na následujících stránkách. Stejně jako v předchozí kapitole se zaměříme na dobu peloponéské války. Výzbroj i taktika se neustále vyvíjely, byť zřejmě nijak revolučním tempem, a tak je dobře možné, že poměry za perských válek i ve 4. století byly v mnoha ohledech odlišné od stavu během poslední třetiny 5. století. K dokladům z doby po peloponéské válce ani k teoriím o době před ní tedy nebudeme přihlížet.¹ Soustředíme se na nejlépe doložené příklady, tedy většinou na pozemní vojska Athén a Sparty. Obloukem se též vyhneme široké problematice občanské války (*stasis*).

I zde nás často bude omezovat mlčení pramenů k otázkám, které jim pokládáme. Navíc je tu třeba upozornit, že některé body, jichž se níže dotkneme, jsou předmětem zvláště bouřlivých diskusí mezi badateli. Snažíme se čtenáři představit kompromisní stanovisko, ne vždy to však bylo možné.

¹ To, že peloponéská válka nepřinesla revoluci ve válečnictví, zdůrazňují např. Lonis 1979: 17–21 a 318; Wheeler 2007, *passim*. Pro shrnutí kontroverzí týkajících se vývoje řeckého válečnictví před 5. stoletím viz Kagan & Viggiano 2013.

VÝZBROJ HOPLÍTŮ

Hoplítés byl nemyslitelný bez svého typického štítu (*aspis*). Ten byl kruhový, výrazně vypouklý, ale s plochým bronzovým okrajem, o průměru 80–100 cm. Jeho jádro bylo dřevěné (snad z topolu či vrby), tlusté asi 2 cm, často pobité tenkou vrstvou bronzu (i jen 0,5 mm), která mohla být různě zkrášlována: Spartáné měli na štítech znázorněno Λ , písmeno lambda, jímž začíná jméno „Lakedaimoňané“, v jiných armádách mohla výzdoba štítu identifikovat význačné rodiny nebo jednotlivce. Na spodním konci mohla (za peloponéské války už jen velmi vzácně) být zavěšena kožená nebo tkaná zástěra chránící spodní část těla před střelami. Jelikož hoplítův štít i bez takovéto zástěry vážil 5–7 kg, byl kromě dvou úchyťů pro levou ruku vybavený i řemenem, kterým si ho vojáci zavěšovali na pravé rameno. Hoplítův štít zřejmě při boji drželi mírně sklopený vpřed a opírali ho o své levé rameno. I kdyby si ho na útěku mohli přehodit přes záda (o čemž někteří badatelé pochybují), rozhodně je výrazně zpomaloval, takže nebylo výjimečné, že voják svůj štít odhodil; bylo to však pokládáno za velmi potupné. Štítův dokonalou ochranu, ovšem před většinou úderů dokázaly hoplítův ubránit.²

Během peloponéské války se používaly především tři typy bronzových přileb: jednak tzv. illyrská, s širokým otvorem mezi mohutnými, pevně připojenými, zašpičatělými lícnicemi, ale bez otvoru pro uši, a jednak tzv. chalkidská, která kryla i nos, ale po stranách měla otvory pro uši a lícnice, které mohly být napevno, ale i na pantech. Tzv. attická varianta chalkidské přilby postrádala chránič nosu. Různé druhy chalkidských přileb byly asi během peloponéské války častější. Všechny tyto helmy měly dozadu vyčnívající chrániče krku a byly vybavené chocholy z koňských žíní. Tloušťka kovu se pohybovala kolem 1 mm (s výjimkou chrániče nosu, který míval 6–8 mm) a váha kolem 1–2 kg, většinou spíše méně. Chudší hoplítů, kterých byla jistě většina, nosili zašpičatělou čapku (*pilos*) z kůže, bronzu nebo plsti, která chránila horní část hlavy, ale ne obličej.³

² J. K. Anderson 1970: 15–20; Pritchett 1971: 144–151; Snodgrass 1999²: 53–55, 67 a 95–96; Hanson 2000²: 65–71; van Wees 2000: 126–131 a 2004: 53–54; Hanson 2005: 129 a 139; Sekunda 2008: 25–27; Jarva 2013: 397–400 a 413–415; Viggiano & van Wees 2013: 57–60; Krentz 2013: 135–136; A. Schwartz 2013: 157–164.

³ J. K. Anderson 1970: 28–32; Pflug 1988a: 43 a 52–64 a 1988b: 137–145; Snodgrass 1999²: 52, 69–70 a 93–95; van Wees 2004: 48 a 50; Sekunda 2008: 28–30; Lee 2013: 148; Jarva 2013: 401–404, 413 a 415.

Trup si hoplíti chránili buď železnými kyrysy, nebo vestami z kůže nebo několika vrstev lněného plátna. Kyrysy sestávaly z hrudního plátu s vyrýsovanými svaly a zadního plátu, který s předním spojovaly kožené řemínky a někdy i pláty chránící ramena; okraje plátů kolem krku a na spodní straně čněly ven. Slabiny chránily pruhy kůže nebo kovu visící na spodním kraji zbroje. Váha takového kyrysu se mohla pohybovat kolem 13 kg. Patrně obvyklejší než kyrysy byly kožené i lněné vesty, jež mohly být vyztužené bronzovými nebo železnými prvky; na lnu se oceňovala jeho prodyšnost a lehkost, ale bylo potřeba velkého počtu vrstev, aby lněná vesta poskytovala dostatečnou ochranu. Leckteří hoplíti však nosili pouze tuniky (*chitóniskoi*, *exómides*) a pro ochranu spoléhali na své štíty. Tuniky Spartanů byly charakteristicky červené.⁴

Chrániče paží a stehen se během peloponnéské války už nepoužívaly, své holeně si však hoplíti chránili náholicemi, někdy doplněnými chrániči kotníků; jeden pár vážil asi 1 kg. Není pochyb o tom, že přinejmenším někteří hoplíti nosili boty, ale o těch máme jen velmi nejasnou představu.⁵

Hlavní zbraní hoplity bylo kopí určené k bodání; pokud se vůbec kdy vrhalo jako oštěp, dělo se tak jen zcela výjimečně. Z 5. století nemáme zprávy o druhu dřeva používaného pro výrobu ratiště. Kopí bylo dlouhé něco přes dva metry, z toho až 50 cm, obvykle spíš 20–30 cm, tvořil hrot z bronzu nebo železa. Hoplité s ním mohl bodat vrchem do protivníkovy krku, ale i spodem do nepřítelových slabín. Hrot byl vyvážen bronzovým okováním spodního konce kopí, díky kterému mohl hoplité své kopí zabodnout do země. Mohl ho také použít místo hrotu, pokud se mu kopí zlomilo, nebo jím dávat ránu z milosti nepřátelům ležícím na zemi. Průměrná váha hoplitého kopí se pohybovala mezi 1,5 a 2 kg. Meče, vždy ze železa, možná měli k dispozici jen bohatší hoplíti. Řekové znali meče určené jak k bodání, tak k sekání. První typ (*xifos*) měl dvě ostří, byl rovný a relativně úzký a mírně se rozšiřoval u hrotu. K sekání byla určena *machaira*, meč s jedním zakřiveným ostřím a rovnou protilehlou stranou. Váha mečů nepřesahovala 1 kg, s pochvou (nošenou na zádech, s jílcem za pravým ramenem) se mohla pohybovat mezi 1,5 a 2 kg. Na délku většinou měřily jen mezi 50 a 70 cm, včetně jílece

⁴ J. K. Anderson 1970: 20–28; Snodgrass 1999²: 90–92; Hanson 2000²: 76–83; Sekunda 2008: 20–22 a 28; Jarva 2013: 405–407 a 414; Viggiano & van Wees 2013: 60–63. Spartské tuniky: van Wees 2004: 54.

⁵ J. K. Anderson 1970: 24; Hanson 1991b: 76; Snodgrass 1999²: 92–93; Hanson 2000²: 75–76; Sekunda 2008: 22 a 30–31; Jarva 2013: 408–409.

chráněného širokou záštitou; meče Spartánů snad byly ještě o něco kratší. Víme, že hoplité používali i dýky, ale dochovaných exemplářů je velmi málo a není jasné, zda jde právě o dýky hoplitů.⁶

Celá výzbroj a výstroj hoplitů tedy vážila přinejmenším 9 kg, maximálně 30 kg; v průběhu staletí se její váha postupně spíše snižovala, aby se zvýšila schopnost hoplitů manévrovat;⁷ přesto však byla pokládána za velkou přítež, jelikož průměrný starověký Řek měřil pouze kolem 162–169 cm a vážil 60–69 kg.⁸ V plné zbroji muselo být téměř nesnesitelné vedro, zvláště v řeckém létě, takže hoplité pravděpodobně odkládali její nasazení do poslední možné chvíle.⁹

Cena hoplitské zbroje zhruba odpovídala hodnotě kvalifikovaného otroka; zda tedy byla vysoká, nebo nízká, záleží na úhlu pohledu.¹⁰ Athénští i spartští hoplité si podle všeho obvykle zajišťovali veškerou výstroj a výzbroj sami, jsou ovšem doloženy i případy, kdy stát vyzbrojil chudé občany, obzvláště ty, kteří měli sloužit jako námořní pěchota (*epibatai*); Spartané během peloponéské války začali na tažení za hranice vysílat jednotky složené z heilótů, které jistě musel vyzbrojit stát.¹¹ Neexistovaly však žádné uniformy ani důstojnické insignie, s výjimkou zvláštní hole spartských důstojníků. Jinak se důstojníci od řadových hoplitů odlišovali nanejvýš nápadnou, nákladnější zbrojí. Bylo tedy celkem snadné rozeznat bohatší hoplitů od chudších, ale občas velmi obtížné odlišit spolubojovníky od nepřátel, protože Řekové neznali ani standarty.¹²

⁶ J. K. Anderson 1970: 37–39 a 88–89 a 1991: 20–27 a 31–32; Hanson 2000²: 83–88; Pritchett 1985: 60–61; Hanson 1991b: 71–74; Lazenby 1991: 90–93 a 96–97; Snodgrass 1999²: 84–85 a 96–98; Sekunda 2008: 25 a 31; Matthew 2009: 400–406; Jarva 2013: 409–412.

⁷ J. K. Anderson 1970: 41; Hanson 1991b: 63–64 a 77; Snodgrass 1999²: 90; Krentz 2007: 150–151; Wheeler 2007: 195; Lee 2013: 148–149; A. Schwartz 2013: 168–169.

⁸ A. Schwartz 2013: 165–167; O'Connor 2013: 344–346. Nižší odhady uvádí Hanson 2005: 3 a 223.

⁹ Hanson 2000²: 56 a 60–63; A. Schwartz 2013: 168.

¹⁰ Jackson 1991: 229 zdůrazňuje nákladnost zbroje, Hanson 1999²: 290–297 naopak. Nižší odhad ceny uvádí Pritchard 2019: 38.

¹¹ Vyzbrojení chudých občanů: srov. např. Thuc. VI,72,4; Diod XII,68,5. Hanson 2005: 130 uvádí, že ve druhé a třetí dekádě války státy vyzbrojovaly tisíce občanů; *contra* např. van Wees 2001: 70–71, pozn. 70. Vyzbrojování námořní pěchoty (k níž srov. s. 102): Thuc. VI,43 a VIII,24,2 a k tomu Dover (HCT IV): 310 a Andrewes (HCT V): 56. Ozbrojení heilótů spartským státem: Thuc. IV,80,5 a Gomme (HCT III): 548.

¹² Přezdobené zbroje paroduje Aristoph. *Ach.* 965 a 1103–1134 a *Pax* 1172–1178. Hole spartských důstojníků: Hornblower 2011: 250–274. Obecně srov. J. K. Anderson 1970: 39–40 a 82–83; Wheeler 1991: 141; L. Rawlings 2007: 158.

VÝZBROJ LEHKOODĚNCŮ

Hoplítí byli sice páteří řeckých armád, ale sami o sobě byli leckdy zranitelní, jak uvidíme níže. Nejdůležitějšími lehkooděnci, kteří měli nedostatky hoplítů vyvažovat, byli lučištníci, prakovníci a tzv. peltasté.

Peltasté se po Řecku rozšířili z Thrákie během 6. století (nikoli až ve 4. století, jak tvrdí některé prameny).¹³ Jejich štít (*pelté*) byl vyroben z proutí krytého kůží nebo i z jiných materiálů, měl menší průměr než štít hoplítů a obvykle tvar pŕlměsíce, jehož rŕžky směřovaly vzhůru; během peloponéské války byl už i kruhový. Kromě něj a kožené čapky nemávali peltasté žádnou zbroj. Ozbrojeni byli kopími nebo oštěpy (vrhanými pomocí řemenů, které oštěpům dodávaly rotaci, a tedy větší přesnost i razanci), někteří navíc i meči určenými k sekání. Najímání byli většinou jako žoldnéri, během peloponéské války už patrně nejen z Thrákie.¹⁴

Opakovaná střelba z luku je mimořádně náročná, lučištník tedy musel být obzvlášť fyzicky zdatný. Přesto i kvalitnější a dosti drahé složené luky měly relativně krátký účinný dostřel, zhruba 160–175 metrů. Jednoduché luky měly dostřel ještě mnohem kratší. K efektivitě luků příliš nepřispívalo, že šípky obvykle mívaly bronzové špičky. Vysoce cenění byli lučištníci z Kréty. Dále než lučištníci, snad přes 200 metrů, dostřelili prakovníci, zvláště pokud užívali olovené projektily místo keramických nebo kamenných. Na některých olovených střelách byly nápisy jako „Tumáš!“, „Pozor!“ nebo „Au!“, na jiných jména vojevůdců, pod nimiž prakovníci sloužili. Používali odstředivé praký s koženou kapsou a dvěma řemínky. Prak roztočili a poté jeden řemínek pustili. Uznávaní byli prakovníci z Rhodu a Akarnánie. Lučištníci i prakovníci si nosili v batozích zásoby munice, ale nejspíše ne mnoho, aby je neomezovala v pohyblivosti. Ze stejného důvodu zřejmě mívali minimální výzbroj; lučištníci mohli výjimečně nosit *pelté* nebo meč.¹⁵

¹³ Diod. XV,44,2–3 a Nep. *Iphicr.* 1,3–4 připisují první nasazení peltastů Ífíkratovi, srov. však zmínky o peltastech v 5. století: IG P 60, ř. 17, IG P 93, ř. 29 (= O & R, č. 171), IIa, ř. 5, a IG P 1381, ř. 3; Thuc. II,29,5, IV,32,2 nebo VII,27,1; Xen. *Hell.* I,2,1–3. Je ovšem možné, že Ífíkratés nějak vylepšil výzbroj a výstroj peltastů, srov. J. K. Anderson 1970: 129–131; Marinovič 1988: 45–54; Snodgrass 1999²: 110; van Wees 2004: 197; Jarva 2013: 411; skeptičtí jsou Best 1969: 102–110; Trundle 2010: 156–157; Sears 2013: 273–277.

¹⁴ Best 1969, zejm. 3–8; J. K. Anderson 1970: 112–115; Snodgrass 1999: 78–79; Trundle 2010: 152–155; Lee 2013: 149–150; Jarva 2013: 400; Pritchard 2019: 79–81.

¹⁵ McLeod 1965; Marsden 1969: 8–12; Snodgrass 1999: 80–85; Pritchett 1991: 1–61, *passim*; Hunt 2007: 122; Lee 2013: 150; Jarva 2013: 400.

Lehkooděnci, kteří se v bitvě pohybovali spolu s jízdou, se nazývali *hamippoi*. V 5. století o nich nacházíme jen stručné zmínky v souvislosti s armádami z Boiótie a Sicílie.¹⁶

Kromě těchto specialistů mohli armády doprovázet i chudí bojovníci, kteří si nemohli dovolit hoplítskou výzbroj a vrhali po nepřátelích oštěpy nebo kameny. Takto mohli být vyzbrojeni i námořníci při výpadech na pevninu. Jejich význam v bitvách byl minimální, mohli se ovšem efektivně zapojit do plenění nepřátelského území.¹⁷

KONĚ A VÝZBROJ JEZDCŮ

Zdaleka nejvíce za poznání řeckého jezdeckví vděčíme dvěma Xenofóntovým spisům (*O jezdeckví* a *Velitel jízdy*), ale jelikož byly sepsány nejspíše až v 60. letech 4. století, jejich využití pro rekonstrukci bojů během peloponéské války je problematické.¹⁸

Nasazení jízdy během peloponéské války limitovaly následující faktory: koně antických Řeků byli mnohem menší než dnes, jejich výška v kohoutku se pohybovala mezi 142 a 152 cm. Chov koní byl pro Řeky velmi nákladný a vlastnili je jen příslušníci nejbohatších vrstev, jak kvůli obecnému nedostatku zemědělské půdy, kterou tudíž bylo neekonomické využívat jen jako pastvinu, tak proto, že Řekové koně nezapřahali do pluhů ani do nákladních vozů. I výcvik koní k pohybu v těžkém terénu, boji a manévrování ve formaci byl dlouhý a náročný. Náklady na pořízení jednoho koně odpovídaly ceně pěti hoplítských zbrojí, na vydržování pěti jezdců pak roční údržbě jedné triéry nebo platu šedesáti hoplíťů.¹⁹ Řekové navíc zřejmě dávali přednost (přirozeně temperamentnějším) hřebcům před klisnami i valachy a neznali ani podkovy, třmeny a sedla (nanejvýš dečky), takže museli koně ovládat nohama nebo otěžemi, které však jezdec musel jednou rukou držet. Řekové používali náhubky a udidla, z dnešního pohledu

¹⁶ Andrewes (HCT IV): 79–80; Spence 1993: 58–60; Lee 2013: 156; Konijnendijk 2018: 111.

¹⁷ Pritchett 1991: 65–67; van Wees 2004: 62–63; Hunt 2007: 119–120; L. Rawlings 2007: 51–52; Lee 2013: 150; Pritchard 2019: 78–79.

¹⁸ Xen. *Eq.* a *Eq. mag.* K jejich dataci srov. Breitenbach 1967: 1763–1764.

¹⁹ Výcvik: Xen. *Eq.* 7,1–9,12 a *Eq. mag.*, zejm. 8,1–5. Obecně srov. Bugh 1988, *passim*; Spence 1993: 76–79 a 272–286; Gaebel 2002: 19–21; van Wees 2004: 58; Hanson 2005: 224–226; Garlan 2005: 60–61; Pritchard 2019: 60–63.

velmi krutá.²⁰ Kvůli fyzické náročnosti sloužili v jízdě většinou muži mladší třiceti let.²¹

Řeční jezdci používali rozličné zbraně: někteří pouze kopí, jiní jen oštěpy, další kopí i oštěpy, jiní luky, a někteří navíc i krátké šavle (*machairai*). Mohli nosit krunýře, přilby i náholenice, štíty nejspíše ne. Hřebci bývali chráněni, pokud vůbec, jen lehkými látkovými vycpávkami kolem hlavy a hrudi a na břicho. Jezdci mohli své oštěpy za jízdy přesně zacílit nanejvýš na vzdálenost 9–12 metrů; o efektivním dostřelu řeckých jízdních lučičtíků se prameny ani moderní literatura nezmiňují.²²

Na závěr zmiňme, že navzdory několika vázovým malbám z archaické doby není pravděpodobné, že by jezdce do bitev doprovázeli psi.²³

MOBILIZACE, ZÁSObY, TÁBORY

Odborníci se neshodnou na tom, zda bývala před vypuknutím peloponéské války normou krátká, jen několik dní trvající tažení.²⁴ Během peloponéské války byla každopádně tažení kratší než měsíc spíše výjimkou.

Každé tažení začíná mobilizací. Kdykoli athénské lidové shromáždění odsouhlasilo vojenské tažení, určilo také počet vojáků a jejich vrchní velitele. Athénští hoplité byli zapsáni do seznamů, z nichž stratégové a taxiarchové vycházeli při odvodech; jména mužů vybraných k službě, uspořádaná podle deseti fýl, byla vyvěšena u budovy rady. Dobrovolníci byli vítáni.²⁵

²⁰ Xen. *Eq.* 6,7–11 a 10,6–17; Spence 1993: 41–49; Snodgrass 1999: 85–87; Bleicken 2002: 145; Gaebel 2002: 11–12 a 25–28; Hunt 2007: 119; A. Hyland 2013: 505–507. Zranění a nemoci, které koním na tažení hrozily: A. Hyland 2013: 503–504. Pro používání sedel Řeky argumentuje Lafargue 2013: 95.

²¹ Bugh 1988: 62–74; Spence 1993: 198–202; Pritchard 2019: 56 a 59.

²² Xen. *Eq.* 12,1–14; Spence 1993: 49–56 a 60–65; Snodgrass 1999: 87 a 104; Gaebel 2002: 28–29 a 91–92; Hanson 2005: 223 a 227–228. Jediné doklady jezdců se štíty jsou na mincích z Tarantu: Spence 1993: 31.

²³ R. M. Cook 1952.

²⁴ Tomu, že tažení byla většinou krátká, věří např. Hanson 1999²: *passim*, např. 221, 253, 372; Hunt 1998: 10–12, a uznává to i van Wees 2004: 122 a 2007: 293; proti představě, že tažení bývala rozhodnuta během několika dní, však vystupuje van Wees 2013: 243.

²⁵ Vyvěšení jmen: Aristoph. *Pax* 1179–1184; obecně k rozhodování lidu o tažení v Athénách Hamel 1998a: 5–23, k odvodům Hamel 1998a: 23–28; Christ 2001: 398–409; Bleicken 2002: 142–143 a 586; van Wees 2004: 102–104; Okada 2017: 22–26; Pritchard 2019: 47–49.

Příslušní důstojníci (fýlarchové a toxarchové) vedli i seznamy jezdců a lučštníků, průběh jejich mobilizace byl tedy zřejmě podobný.²⁶ Ve Spartě o vyhlášení války též hlasovalo lidové shromáždění, mobilizaci však organizovali efoři. Ti určili, kdo bude velet (pokud tak neučinilo už shromáždění), kolik vojáků bude nasazeno a z jakých věkových skupin budou vybráni. Sparta byla během 5. století zřejmě výjimečná v tom, že v mobilizaci hrál roli věk vojáka, přinejmenším v případě plnoprávných Spartanů; nejmenší jednotku spartského vojska, *enómotii*, snad tvořili muži z co největšího počtu ročníků. Jak byli mobilizováni perioikové, nevíme. Efoři také dávali spartským spojencům pokyny určující místo a čas začátku tažení a velikost vojska, které se ho má zúčastnit.²⁷ Obecně lze říci, že vojáci z velkých obcí sloužili v jednotkách uspořádaných podle politických částí obce, např. v Athénách deset pluků (*taxeis*) vojska odpovídalo deseti fýlám (metoikové snad sloužili v samostatných jednotkách). Složení pluků se ovšem lišilo tažení od tažení, a pokud v nich existovaly menší oddíly lidí, kteří se navzájem znali (např. z jednoho z více než sto třiceti démů, do nichž se athénský občanský kolektiv dělil), byly pouze neformální.²⁸

Vrchní velitel před začátkem tažení určoval, jak dlouho měly vojákům vydržet jejich vlastní zásoby. Často šlo o tři dny, nejdelší doloženou lhůtou ze závěru 5. století je třicet dní. Organizované zásobování totiž s výjimkou spartské armády během peloponéské války nebylo obvyklé: athénští hoplité si s sebou na začátek tažení brali vlastní ječmen doplněný cibulí, sýrem a slanečky. Po spotřebování domácích zásob si hoplité musel jít a otop obstarávat sám, a to buď plněním, nebo nákupem. Velitelé se obvykle snažili zajistit přísun potravin, které by si jejich vojáci mohli koupit, ale jejich možnosti byly omezené,²⁹ a hlavně proto vojsko Spartanů a jejich spojenců nestránilo v Attice během prvních deseti let války více než několik měsíců.³⁰ Obtíže spojené s transportem velkého množství zásob byly hlavním důvodem, proč se málokdy válčilo v zimních

²⁶ Bugh 1988: 52–55; Pritchard 2019: 53 a 76–77.

²⁷ K odvodům ve Spartě a v peloponéském spolku srov. Richer 1998: 323–336; Krentz 2007: 148–150; Ducat 2018: 602–603 (mobilizace perioiků); Millender 2018a: 461–462. Spartské pokyny spojencům: např. Thuc. II,10,1–2. Perioikové: viz s. 154.

²⁸ Srov. R. G. Osborne 1985a: 82–83; D. Whitehead 1986: 224–226; Bleicken 2002: 143 a 184–189; van Wees 2004: 99–100; Krentz 2007: 148; Lee 2013: 145–146; Pritchard 2019: 34–36. Metroikové: viz s. 150.

²⁹ Srov. Gomme (HCT I): 16; J. K. Anderson 1970: 45–59, *passim*; Pritchett 1971: 32–49; Dalby 1992: 23–25; Krentz 2007: 153; Sekunda 2013: 206–208.

³⁰ Různé odhady uvádí Hanson 1998: 147 (pět měsíců) a 2005: 57 (tři měsíce).

měsících.³¹ Spojenecké státy se ovšem mohly dohodnout, že budou zásobovat vojáky druhé strany povolané na své území. I spřátelená armáda však mohla výrazně zvýšit ceny dřeva nebo jídla v místě svého pobytu.³²

Bohatého athénskému hoplítu obvykle na tažení doprovázel otrok, který s sebou v ranci na tyči nosil pánovy zbraně a zbroj, zásoby, nádoby (včetně ručního mlýnku na obilí) a příkrývku, sháněl mu dřevo na otop a vařil. Chudší hopliti nejspíš museli využít služeb příbuzných nebo známých mladých nebo chudých na to, aby sloužili sami. Sparťanům na tažení sloužili heilóti. Jezdce doprovázeli sluhové, kteří také jezdili na koních, starali se o oba koně a zásoby.³³

Vojáci na tažení potřebovali i brousky, sekery, motyky nebo srpy. Není tedy divu, že armádu doprovázeli osli a někdy i vozy, které mohly uvést několik set kilogramů. Nejspíš byly soukromé stejně jako tažní osli, muly a voli, nevíme ale nic o tom, jak je státy rekvírovaly nebo zda platily za případné ztráty.³⁴

Čas k jídlu a spánku předepisovali svým mužům zřejmě jen spartští velitelé, ale obvykle vojáci jedli dvakrát denně, kolem poledne a večer, a při těchto příležitostech, pokud náhodou nebyli ubytováni přímo ve spojeneckých městech, bylo třeba zřídit tábor. Řekové je umísťovali na co nejvýhodnějších pozicích; tábořit pod kopci bylo nebezpečné, protože tato výhodná postavení mohl přes noc obsadit nepřítel. Tábor se musel nacházet poblíž zdroje vody, píce a dřeva na podpal. Tyto podmínky často splňovaly chrámové okrsky. Pokud byly tábory na nepřátelském území, Řekové je často obklopovali palisádou ze dřeva, někdy doplněného o ostnaté roští, výjimečně i o kamenné zídky a o příkop. V řecké kamenité půdě není kopání příkopů právě jednoduché; v táborech tak obvykle nebyly ani hloubeny latríny a vojáci museli chodit mimo tábor. Zatímco vojáci spali (obvykle pod širákem;

³¹ K problémům spjatým s dopravou velkého množství materiálu v antice, zvláště po souši, srov. Krentz 2007: 152–153; L. Rawlings 2007: 75; Engels 2013: 355–357.

³² Dohoda o zásobování: Thuc. V,47,6. Nárůst cen: Xen. *Anab.* III,2,21 a Sekunda 2013: 210–211; O'Connor 2016: 108.

³³ K nosičům zásob obecně srov. J. K. Anderson 1970: 46 a 49; Pritchett 1971: 49–51; Hammond 1983; Hunt 1998: 167–168; van Wees 2004: 68–71 a 104. Nosiči zásob v athénském vojsku: Thuc. III,17,3 a VII,75,5 a Akrigg 2019: 99–104. Heilóti doprovázející Sparťany: Thuc. IV,16,1. Sluhové jezdců: Spence 1993: 95–96 a 284–285; Pritchard 2019: 59.

³⁴ Vozy doprovázející armádu: Hammond 1983; L. Rawlings 2007: 74–76. Potřeby na tažení: J. K. Anderson 1970: 43–44; Hanson 1998: 30–32; van Wees 2004: 104; Krentz 2007: 151–153.

jen v dlouhodobých táborech si stavěli dřevěné přístřešky), tábory střežily hlídky, možná se psy.³⁵

ARMÁDA NA POCHODU

O tom, v jakých formacích hoplité pochodovali, máme zprávy až z doby po peloponnéské válce, zejména z Xenofónových spisů. Jisté je, že se nevzdalovali příliš daleko od svých nosičů, případně vozů se zásobami. Nejspíš pochodovali v dlouhých řadách, které se po příchodu na místo bitvy musely rozdělit do menších skupin, jež se pak sešikovaly jedna vedle druhé. Pokud to terén umožňoval, pochodovali hoplité na nepřátelském území ve čtverci s lehkooděnci a zásobami uprostřed.³⁶ Armáda hoplítů mohla za den urazit maximálně 70 kilometrů, i pochod 50 kilometrů za den byl ovšem výjimečný a 25 kilometrů za den byl vyšší průměr.³⁷ Přesuny vojsk v noci nebyly nic výjimečného, zato k nočním bitvám docházelo jen velmi zřídka.³⁸

Jezdci a lehkooděnci se během tažení nejspíše pohybovali spíše v malých skupinách než v mohutných formacích. Při pochodu chránili hoplité před napadením nepřátelskými jezdci a lehkooděnci a zajišťovali průzkum, ať už šlo o určení vhodné cesty v cizině, nebo o hledání nepřítele na vlastním území.³⁹ Kromě průzkumu mohl vojevůdce získat užitečné informace i díky nasazení špehů. Profesionální vyzvědači však v klasickém Řecku nejspíše neexistovali; obvyklejší než vysílání vlastních vojáků v utajení za nepřátelské linie bylo získávání informací od zajatců či dezertérů, ale i od kupců, vyjednavců nebo místních sympatizantů. Velitelé se také všemožně snažili, aby jejich plány nebyly prozrazeny nebo aby nepřítele zmátli lživými informacemi. Nicméně popisy složitých metod komunikace mezi špehem

³⁵ J. K. Anderson 1970: 59–63; Pritchett 1974: 133–146 (zejm. 136 a 140); Lawrence 1979: 160–166; Lazenby 1985: 34–36; Hanson 1998²: 25–28; van Wees 2004: 110; Krentz 2007: 162–166. Táboření v chrámech: Trampedach 2005: 148 a 159–160; Nevin 2017: 43–44 a 47–48. Noční hlídky (i ve městech): Russell 1999: 27–37. Bleicken 2002: 149 ne zcela přesně tvrdí, že Řekové tábory neopevňovali.

³⁶ Změna formace z pochodového pořádku do bitevního (popsána ve 4. století): Xen. *Lac.* 11,4–10 a k tomu J. K. Anderson 1970: 104–110 a 394–397; Lazenby 1985: 27–30. Čtvercová formace: Thuc. IV,125,2 a VII,78,2 nebo Xen. *Anab.* III,4,19–23.

³⁷ Krentz 2007: 161; L. Rawlings 2007: 73.

³⁸ Pritchett 1974: 156–176.

³⁹ Srov. Xen. *Eq. mag.* 4,4–6. Pritchett 1971: 127–133 tvrdil, že v 5. stol. průzkumníci nebyli využíváni, srov. však Thuc. VI,63,3, Spence 1993: 133–135 a 141–151 a Russell 1999: 10–27, *passim*.

a jeho armádou a opatření, která jí měla zabránit, máme doloženy až ze 4. století, především z díla *O obraně měst* Aineii Taktika.⁴⁰

Útočící vojsko mohlo mít za cíl nepřítele pouze ekonomicky oslabit, nebo jeho území ovládnout, ale v obou případech plenilo venkov. Lokálních loupeživých přepadů nebyl během peloponnéské války ušetřen snad žádný kout řeckého světa.⁴¹

Řečtí zemědělci pěstovali především obilí, vinnou révu a olivovníky. Ty dozrávají v různou dobu, takže skoro po celý rok bylo co plnit, zvlášť pokud se útočník dokázal zmocnit vesnických sýpek. Nejlepší období na plnění nepřátelské úrody bylo od druhé poloviny května do konce června, kdy dozrávalo obilí, tedy nejdůležitější zdroj potravy; nejméně vhodná byla zima, kdy bylo zásob málo a kdy vysoká vlhkost snižovala mobilitu armád a bránila spalování budov.⁴² Ani v létě nebylo plnění bezproblémové: lán obilí se nedá vypálit, pokud nejsou rostliny zcela suché, a zničit keře vinné révy nebo olivovníky je prakticky nemožné: mají velmi tvrdé dřevo a hluboké kořeny a jejich pařezy často obrážejí. Z venkovských domů útočníci samozřejmě brali vše, co mohli zpeněžit (např. nářadí nebo dřevěné obložení, ve výjimečných případech i cennosti, které majitelé nechali na místě) nebo sníst, a mohli ničit stodoly, chlévy, zavlažovací strouhy, kádě na víno, lisy na olej, úly atd., a také podporovat otroky ke zběhnutí. Zničit samotné domy však nebylo právě jednoduché: byly postaveny z nepálených cihel, takže bylo přinejlepším možné podpálit dřevěné trámy a doufat ve zhroucení budovy, ale dřeva na podpal nebýval na řeckém venkově nadbytek. Vezmeme-li navíc v potaz omezení způsobená absencí organizovaného zásobování, není překvapivé, že úplně zničit zemědělské zázemí se přes mnohaletou snahu nepovedlo ani Spartánům v Attice, ani Athéňanům v Megaridě, ač o strádání postižených zemědělců nesmíme pochybovat.⁴³

⁴⁰ Aen. Tact. *passim*, zejm. 31,1–35. Obecně srov. Losada 1972: 104–107 a 136–140; Richmond 1998; Russell 1999: 42–225, *passim*.

⁴¹ Všudypřítomnost plnění: Hanson 2005: 93–98; Bleckmann 2007: 38–39; L. Rawlings 2007: 68. Takovéo loupeživé přepady nebývají zaznamenávány, výjimkou je Thuc. V,56,4.

⁴² Hanson 1998²: 32–40; Thorne 2001: 230–231; Krentz 2007: 154–155; L. Rawlings 2007: 144–145.

⁴³ K tomu, jak těžké je zničit olivový strom, srov. už Soph. OC 694–706; na obrázení poničených stromů a révových keřů naráží Thuc. III,26,3. Obtížnost plnění ve starém Řecku zdůrazňuje zejm. Hanson 1998²: 42–76, 2000²: 33–35 a 2005: 35–36 a 55; srov. však i Thorne 2001; Krentz 2007: 170–173 a Hughes 2013: 131–132. K dezercím otroků srov. zejm. Hunt 1998: 102–115.